

Соціально-економічне дослідження мікро-, малих та середніх підприємств в Чернігівській області (Україна)

Грудень 2023 року – лютий 2024 року

КЛЮЧОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

- Незважаючи на макроіндикатори, що вказують на відновлення економіки у 2023 році (зростання ВВП, збільшення експорту та зниження інфляції), **опитані підприємці повідомили, що економічні фактори, пов'язані з війною, продовжують суттєво впливати на їхню бізнес-діяльність.** Серед ключових проблем - зниження попиту, зростання виробничих витрат, логістичні проблеми, надмірний податковий тиск та занепокоєння щодо інфляції. З багатьма з цих проблем, як повідомлялося, стикалися підприємства незалежно від статі їхніх власників.
- Опитані підприємці в Чернігівській області відзначили, що брак кваліфікованих працівників у зв'язку тривалою війною є одним із найбільших викликів, з якими вони стикаються.** В умовах переміщення за кордон або мобілізації до лав Збройних сил значної частки робочої сили, підприємці були змушені змінювати стратегії найму. Зміни стосувалися зниження вимог для найму на роботу та набір менш кваліфікованих або досвідчених працівників. Як наслідок, опитані підприємці наголошували на необхідності навчальних програм для працівників.
- Зміни у гендерній динаміці, частково у зв'язку з переміщенням та мобілізацією, створили як можливості, так і виклики для економічної участі жінок. Підприємства повідомили, що намагаються наймати жінок та представників інших вразливих груп на посади, які раніше обіймали чоловіки. Водночас **підприємства, якими володіють жінки, частіше повідомляли про фінансові проблеми, а підприємці стикалися з особливими труднощами, пов'язаними з доглядом за дітьми та іншими домашніми обов'язками.**
- Спостерігався брак взаємодії між бізнесом та місцевою владою.** Хоча більшість опитаних підприємців вважали, що державна підтримка бізнесу важлива для відновлення бізнесу після повномасштабного вторгнення, багато хто взагалі не контактував з місцевою владою, не мав детальної інформації про державні плани відновлення та розвитку у своїй місцевості, не вважав, що існуючі плани відповідають їх бізнес-інтересам, і не користувався жодною формою державної підтримки бізнесу протягом останнього року.

58%

опитаних підприємців
відчули значний вплив
гендерно-демографічних
змін на їхню діяльність

53%

опитаних підприємців не
контактували з місцевою
владою взагалі з моменту
започаткування їхнього бізнесу

КОНТЕКСТ ТА ОБҐРУНТУВАННЯ

Повномасштабна війна Росії з Україною, яка триває понад два роки, суттєво вплинула на економічне та бізнесове середовище країни. Станом на січень 2024 року прямі збитки українській інфраструктурі через війну склали близько 155 мільярдів доларів США¹. Це призвело до виникнення специфічних перешкод для відновлення та розвитку підприємництва, особливо для бізнесу, очолюваного жінками. На початку війни 64% мікро-, малих та середніх підприємств (ММСП) тимчасово призупинили діяльність або закрились². Хоча переважна більшість з них вже відновили свою роботу, вони продовжують зазнавати значного тиску через фінансові проблеми та фізичні втрати виробничих потужностей (будівель, обладнання) і трудових ресурсів. За підтримки Міністерства закордонних справ Канади REACH проводить серію соціально-економічних досліджень для надання інформаційної підтримки ACTED у реалізації проєкту «Забезпечення економічних можливостей жінок для відновлення та розвитку» (SEED). У 2023 році REACH Україна провела дослідження у 4 областях: Одеській, Миколаївській, Вінницькій та Чернігівській. Результати цих досліджень сприяють ухваленню рішень щодо типу та цільових орієнтирів програм допомоги для підтримки мікро- та малого бізнесу, очолюваного жінками, а також підвищують обізнаність щодо стандартів розробки ринково орієнтованих гуманітарних програм на ранніх стадіях відновлення.

Global Affairs
Canada

REACH

Informing
more effective
humanitarian action

ЕКОНОМІЧНИЙ ОГЛЯД ТА ПЕРЕДУМОВИ

Макроекономічний контекст

Після різкого падіння реального ВВП на 29% у 2022 році після повномасштабного вторгнення, у 2023 році економіка України почала зростати, приріст реального ВВП становив близько 5%³. Інфляція сповільнилася після зростання наприкінці 2022 року⁴. За даними опитування Національного банку України (НБУ), підприємства по всій країні були більш оптимістичними щодо результатів їхньої роботи у жовтні 2023 - березні 2024 року, ніж у той самий період роком раніше⁵.

Однак попри зафіксовані позитивні зрушення, економіка продовжує нести суттєві втрати. Станом на січень 2024 року Україна зазнала прямих збитків у розмірі 157 млрд дол. США, завданих фізичним активам, таким як житловий фонд, інфраструктура та промислові об'єкти⁶. З лютого по квітень 2022 року на окупованій частині території Чернігівської області велися активні бойові дії, сукупний збиток від яких склав 5,8 млрд дол. США, що робить її восьмою найбільш постраждалою областю⁷. Внаслідок обстрілів постраждали 495 економічних суб'єктів в області, найбільше - у сфері торгівлі (229 суб'єктів) та сільському господарстві (65 суб'єктів)⁸.

Економіка Чернігівської області відновила зростання у 2023 році, проте досі не повернулася на рівень 2021 року: промислове виробництво відновилося до 80% від довоєнного рівня, тоді як експорт все ще був на 20% нижчим, а імпорт - на 40% нижчим⁹. Оскільки більше половини експорту області становить сільськогосподарська продукція, обмеження транзиту через Польщу та постійні обстріли українських портів призвели до помітного скорочення кількості перевезень¹⁰.

Обстріли об'єктів промислової інфраструктури та енергетики призводять до перебоїв у постачанні електроенергії підприємствам та іншим споживачам. Незважаючи на відновлювальні роботи, безпекова ситуація продовжує впливати на соціально-економічні перспективи регіону: авіаудари та нерозірвані боєприпаси

ставлять під загрозу цивільне населення, критично важливі об'єкти інфраструктури та бізнес-активи.

«На розвиток Чернігівської області було виділено дуже мало субвенцій. Чернігівська область не розглядається до кінця війни як регіон, який потрібно розвивати, тому що це прикордонний регіон. І я розумію, що перспектива дуже погана, регіон не буде розвиватися, буде відтік людей, особливо жінок з дітьми. Таким чином, регіон буде занепадати. Я дуже переживаю з цього приводу. Я не бачу ніякого розвитку для моєї компанії. [...] Немає фінансових інвестицій, немає інвестицій у майбутнє». Підприємця, 49 років, малий бізнес, Чернігівський район

Бізнес динаміка

До вторгнення найбільше людей в Чернігівській області було зайнято в сільському, лісовому та рибному господарстві (94 600), оптовій та роздрібній торгівлі (91 200) і промисловості (48 900). Провідними галузями промисловості були виробництво харчових продуктів, постачання електроенергії та газу, деревообробка, виробництво паперу, видобуток корисних копалин та текстильне виробництво¹¹.

Внаслідок зупинки роботи багатьох підприємств регіону відбулося зниження попиту на робочу силу. У січні 2022 року Служба зайнятості зареєструвала 1 600 вакансій від роботодавців області, а роком пізніше, у січні 2023 року, ця цифра скоротилася майже удвічі. За даними служби зайнятості, у січні цього року налічувалося 1 500 відкритих вакансій, що на 74% більше, ніж у 2023 році. Водночас область досі потерпає через низький рівень оплати праці: за багатьма вакансіями пропонують мінімальні заробітні плати або ж нижчі за середні по області¹².

У 2023 році на Чернігівщині було відкрито близько 8 тисяч нових підприємств - один з найнижчих показників в країні¹³. Кількість підприємств найпомітніше зросла з початку осені 2023 року: наразі жінки володіють 60% нових підприємств у Чернігівській області, що є третім найвищим показником у країні¹⁴. Частка жінок серед директорів нових компаній становить 41%, що є найвищим показником у країні¹⁵.

МЕТОДОЛОГІЯ

Соціально-економічне дослідження мікро-, малих та середніх підприємств було проведено на основі даних, зібраних у період з 4 грудня 2023 року по 2 лютого 2024 року. В рамках дослідження було зібрано кількісні та якісні дані від 613 представників ММСП у чотирьох областях, у тому числі 151 у Чернігівській. Розподіл інформантів у вибірці залежно від розміру підприємств базується на даних Державної служби статистики. Він пропорційно представляє приблизно 80% мікропідприємств (включаючи самозайнятих), приблизно 15% малих підприємств та близько 5% середніх підприємств. Результати є індикативними і відображають досвід опитаних підприємців. Паралельно було розроблено скрипти в RStudio для отримання даних про вакансії та резюме з українського сайту з пошуку роботи Work.ua.

Частка КІ за статтю, розміром підприємства та типом населеного пункту

Global Affairs
Canada

REACH

Informing
more effective
humanitarian action

ТРУДНОЩІ У ВЕДЕННІ БІЗНЕС ДІЯЛЬНОСТІ

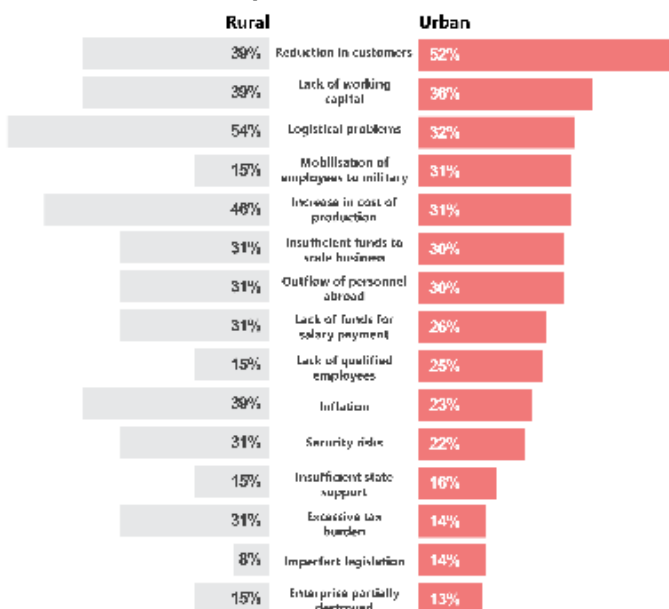
ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕШКОДИ ТА ПЕРЕШКОДИ ВНАСЛІДОК ВІЙНИ: ФУНКЦІОНУВАННЯ БІЗНЕСУ

За словами опитаних підприємців, у Чернігівській області найбільшого впливу війни зазнали сектори сільського господарства, виробництва та роздрібної торгівлі. За словами КІ, серед іншого на ці сектори впливають проблеми з імпортом та експортом продукції, збиток для фізичних активів через руйнування будівель у володінні бізнесу та заміновування сільгоспугідь. Водночас найбільший потенціал для зростання КІ вбачали у роздрібній торгівлі, будівництві та рослинництві.

Війна ускладнила ведення бізнес діяльності: опитані підприємства повідомили про широкий спектр проблем, пов'язаних із ланцюгами поставок, серед яких: зменшення клієнтської бази, брак робочої сили, логістичні проблеми (як з отриманням сировини, так і з доставкою товарів споживачам), а також енергетичні проблеми - наприклад, зростання цін на паливо та перебої з постачанням електроенергії внаслідок авіаударів. Серед опитаних підприємств, які орієнтуються на експорт товарів, 63% мали додаткові проблеми з експортом продукції після початку вторгнення, найчастіше – з логістичними маршрутами. За словами КІ, адаптація до змін у логістиці призводила до збільшення собівартості продукції.

«Є проблеми з логістикою, тому що наша сировина була в основному з Китаю та [України]. Зараз сировини стало на 50% менше, з'явилася турецька сировина, але вона дорожча, це збільшення собівартості продукції. Також раніше ми активно співпрацювали з такими містами, як Дніпро, Харків, оскільки це промислові міста, які мають велику потребу в такій продукції, як наша. Зараз [маршрут] став набагато довшим [...] На початку повномасштабної війни перші місяці були дуже складними. Тому що у нас не було мосту, він був підірваний. Потроху ми пристосувалися. [...] Єдине, що стало в рази дорожче». Підприємця, 49 років, малий бізнес, Чернігівський район

Рисунок 1: Труднощі у веденні бізнес діяльності, з якими зіткнулися опитані підприємства у Вінницькій області після початку вторгнення (кілька варіантів відповіді, N=151)

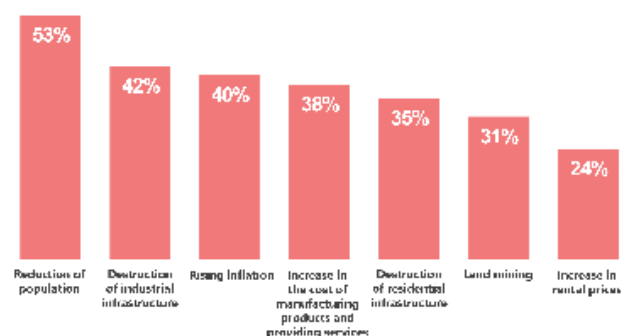
18% підприємств відзначили появу додаткових труднощів для доступу до певних товарів чи послуг, зокрема через проблеми з логістикою (складні митні процедури, блокада портів, блокада кордонів на шляху до європейських ринків) та зміну постачальників – хімікатів, добрив, текстилю, обладнання, продукції іноземного виробництва, а також здорожчання української сировини (наприклад, деревини, текстилю, продуктів харчування) на заміну іноземній. Ці чинники позначилися і на плануванні; жінка-підприємця з Чернігівського району розповіла, що найбільше часу вона витрачає на «постійний перегляд виробничих планів. Ми змінюємо плани по 10-20 разів на місяць через затримку сировини».

За повідомленнями, війна також вплинула на кінцеву ланку ланцюга постачання: опитані підприємства відзначили зниження попиту (часто через те, що клієнти мають менше вільних коштів та/або виїжджають з регіону). За даними КІ, падіння обсягів продажів у поєднанні зі збільшенням витрат (наприклад, подорожчанням енергоносіїв і транспортних послуг) призвело до того, що деяким підприємствам не вистачало коштів на виплату заробітної плати, підтримку або розширення бізнес-активності.

Кількість людей зменшилася, платоспроможність зменшилася дуже-дуже сильно, сировина подорожчала. [...] Внутрішній ринок [...] зменшився в об'ємі. Подорожчало паливо, електроенергія. [...] З економічної точки зору, це вплинуло на ціни перевізників, державних чи комерційних, на дизельне паливо, звичайно, вплинуло. Це дуже важко, але це те, на що ми не можемо вплинути. Через подорожчання послуг перевізників ми були змушені трохи підняти ціни на продукцію, але зараз ми працюємо взагалі без прибутку. Тобто наше завдання зараз – просто вижити, не зупинити підприємство, забезпечити людей заробітною платою і забезпечити оплату за електроенергію». Підприємця, 51 рік, малий бізнес, Чернігівський район

Багато викликів для бізнесу відображають більш загальні соціально-економічні проблеми громад, в яких вони працюють. Опитані підприємці назвали зменшення кількості населення, фізичні руйнування, безпекові ризики та зростання витрат нагальними соціально-економічними проблемами, що постали перед їхніми громадами після початку війни (Рисунок 2).

Рисунок 2: Найбільш нагальні соціально-економічні проблеми, на думку КІ (кілька варіантів відповіді, N=151)

Global Affairs
Canada

REACH

Informing
more effective
humanitarian action

ТРУДНОЩІ У ВЕДЕННІ БІЗНЕС ДІЯЛЬНОСТІ

ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕШКОДИ ТА ПЕРЕШКОДИ ВНАСЛІДОК ВІЙНИ: ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ

Зміни в соціально-демографічній структурі трудових ресурсів призвели до нестачі кваліфікованих працівників, що KI в Чернігівській області відзначили як основну проблему для їхніх бізнесів.

42% підприємств вважають дефіцит кадрів найвідчутнішим наслідком впливу війни на їхні ланцюги постачання. Тоді як підприємства, очолювані чоловіками, значно частіше згадували мобілізацію своїх працівників до армії як перешкоду для ведення бізнесу після повномасштабного вторгнення (51% проти 22%), підприємства, очолювані жінками, частіше згадували про виїзд своїх працівників за кордон (33% проти 22%).

«На всіх підприємствах не вистачає працівників, як жінок, так і чоловіків. [...] Зараз у нас на підприємстві немає жодного чоловіка. Мій чоловік змушений виконувати роботу вантажника, електрика, опалювальні роботи. [...] Багато жінок з дітьми виїхали з нашого регіону, багато з них не повернулися, напевно, 40%. Ми, виробники, швейна промисловість, відчуваємо цей дефіцит».

Підприємця, 49 років, малий бізнес, Чернігівський район

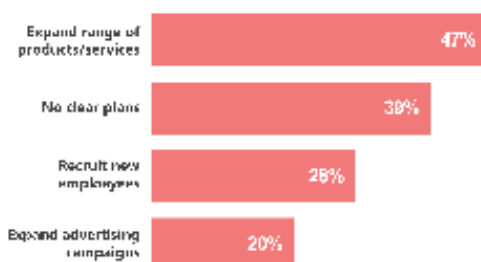
58% підприємців зазначили, що спровоковані війною гендерно-демографічні зміни вплинули на їхню бізнес активність. 72% з них не змогли вирішити цю проблему, а підприємці під час індивідуальних інтерв'ю зазначили, що брак робочої сили призвів до затримок і сповільнення темпів виробництва.

«Працівників не вистачає, частина хлопців служить, частина заброньована від мобілізації. І з цим треба розбиратися [...], тому що немає кому їздити, трактори стоять [на місці]. Тому ми виїжджаємо самі, хто є, хто залишається, працює. Ми перерозподіляємо обов'язки між працівниками, як є, так і є. [...] Коли чоловіки були на війні, жінки самі виконували чоловічу роботу, збирали кукурудзу».

Підприємця, 52 роки, малий бізнес, Ніжинський район

З огляду на складну безпекову ситуацію, KI зазначили, що їм було важко розробляти бізнес-плани, а 39% повідомили, що не мають чітких бізнес-планів на найближчі місяці (Рисунок 3). Однак **28% опитаних підприємств зазначили, що вони намагаються найняти нових працівників**, імовірно, через нестачу кадрів.

Рисунок 3: Бізнес-плани на найближчі 6 місяців, за повідомленнями KI (N=151)

Респонденти відзначали низку стратегій адаптації до браку персоналу, включаючи **набір** нових працівників, механізми для **утримання** існуючого персоналу, **перерозподіл** обов'язків між співробітниками

та **навчання/перепідготовку** персоналу. Деякі з них також зазначили, що почали наймати на роботу внутрішньо переміщених осіб (ВПО), а 38% опитаних підприємств повідомили, що серед їхніх працівників є представники вразливих груп населення, насамперед, люди з інвалідністю та пенсіонери.

В умовах високого рівня кадрових змін **42% підприємців наголосили на потребі в додатковій професійній освіті та програмах навчання/перепідготовки працівників.** Зокрема, респонденти відзначили потребу в навчанні працівників у таких сферах, як маркетинг, IT, бізнес-планування, бухгалтерський облік, фінансова та юридична грамотність, підготовка технічних спеціалістів (майстри, електрики, інженери, водії, зварювальники), а також професійне навчання, наприклад, кулінарія, косметологія, виробництво меблів.

«Деякі жінки почали виконувати чоловічу роботу. [...] Скоро [жінки] будуть стояти біля верстатів, тому що, на жаль, залишилися тільки чоловіки з інвалідністю. Зараз жінки самі завантажують машини, бо іншого виходу немає. [...] 30% наших хлопців зараз служать у Збройних силах, а ті, що залишилися, не всі кваліфіковані. Коли ми звертаємося до Центру зайнятості для пошуку персоналу, нам відмовляють через відсутність таких кадрів».

Підприємця, 43 роки, мікробізнес, Ніжинський район

Хоча респонденти припускають, що жінки все частіше виконують чоловічу роботу, **чіткий гендерний поділ у професійній сфері, схоже, зберігається.** Дані порталу з Work.ua показали, що жінки переважають серед шукачів роботи у сферах послуг, торгівлі, бухгалтерії, освіти і науки, краси та охорони здоров'я, тоді як чоловіки частіше шукають роботу в сільському господарстві, автосервісі, будівництві, сфері безпеки та виробництві. Водночас 34% опитаних підприємців, які мають найманих працівників, зазначили, що у них є посади, на які частіше наймають чоловіків, а 26% повідомили, що у них є вакансії, на які наймають переважно жінок (Рисунок 4 і 5).

Рисунок 4: Посади, на які найчастіше наймали жінок, за повідомленнями KI (відкрите питання)

Рисунок 5: Посади, на які найчастіше наймали чоловіків, за повідомленнями KI (відкрите питання)

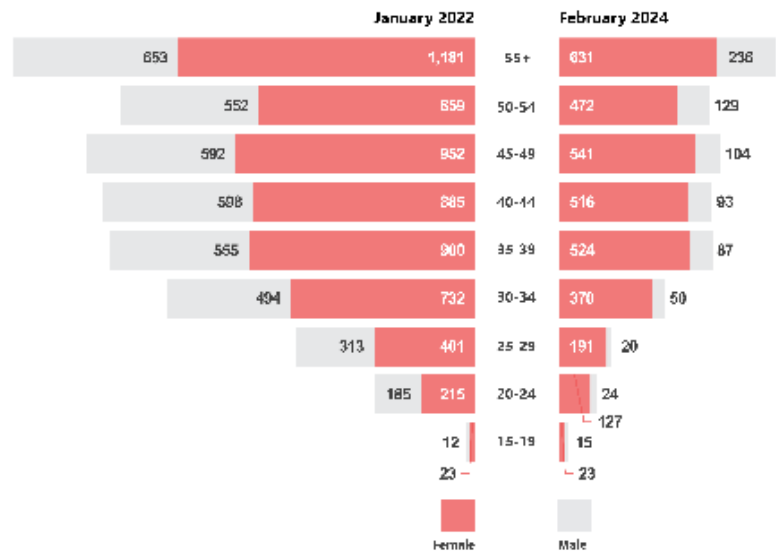

ТРУДНОЩІ У ВЕДЕННІ БІЗНЕС ДІЯЛЬНОСТІ

ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ

За даними Державної служби зайнятості,¹⁶ у Чернігівській області спостерігається зменшення кількості безробітних, зареєстрованих у центрах зайнятості, особливо серед чоловіків. Серед зареєстрованих, частка жінок, які шукають роботу, значно зросла з початку війни: 1,55 жінки на 1 чоловіка у січні 2022 року (середнє співвідношення за всіма віковими групами) порівняно з 4,46 жінки на 1 чоловіка у лютому 2024 року. Ймовірно, через побоювання щодо мобілізації чоловіки уникають відвідування центрів зайнятості і можуть шукати роботу через інтернет-портали з пошуку роботи або прямі запити до роботодавців..

Рисунок 6: : Кількість безробітних осіб, зареєстрованих Державною службою зайнятості, за статтю та віком (січень 2022 р. - лютий 2024 р.)

ТРУДНОЩІ ДЛЯ ЖІНОК-ПІДПРИЄМИЦЬ

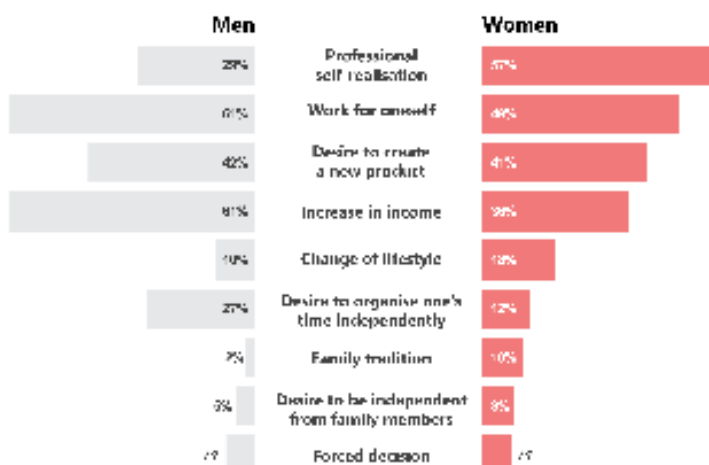
МОТИВАЦІЯ

Опитані жінки та чоловіки часто мали схожу мотивацію для започаткування власної справи, хоча жінки частіше згадували професійну самореалізацію (57% проти 29%), зміну способу життя (18% проти 10%) та сімейний бізнес (10% проти 2%) (Рисунок 7).

«Це наш сімейний бізнес, я не сама починала свою справу. Моєю рушійною силою був чоловік, він починав, а я вже входила в бізнес. Бонус власного бізнесу - це власна свобода, [...] Тобто це моя власна свобода в усьому: в грошах, в часі, в прийнятті рішень. Власний бізнес - це дуже велика відповідальність, тому що ти відповідаєш за людей, за гроші, фінанси, податки, але тим не менше це дуже велика особиста свобода. Це дуже важливо для жінки».

Підприємця, 49 років, малий бізнес, Чернігівський район

Рисунок 7: Мотивація КІ для започаткування власного бізнесу, за статтю (кілька варіантів відповіді, N=151)

ПЕРЕШКОДИ

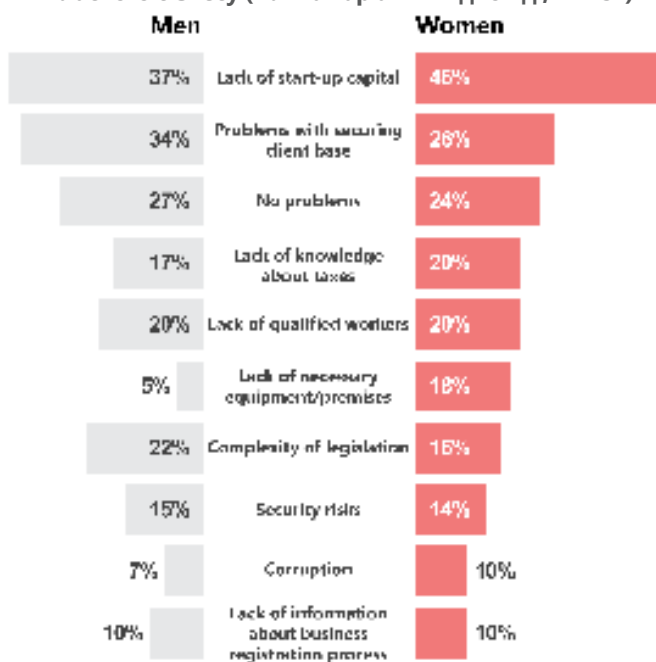
Хоча багато проблем бізнесу в Чернігівській області, пов'язані з економічними факторами, викликаними війною, а не зі статтю керівника, підприємства жінок, частіше повідомляли про фінансові проблеми, а самим підприємцям було складно забезпечувати догляд за дітьми та виконувати інші домашні обов'язки.

Респонденти переважно використовували власні заощадження, меншою мірою - кредити, як джерела капіталу для започаткування власної справи. Опитані підприємці обох статей часто стикалися з однаковими перешкодами під час започаткування свого бізнесу і відзначали брак знань про систему оподаткування та процес реєстрації бізнесу, а також корупцію. Однак жінки частіше, ніж чоловіки, згадували про **брак стартового капіталу** (46% проти 37%), а також про **відсутність необхідного обладнання та/або приміщення** (18% проти 5%) (Рисунок 8).

Жінки також частіше, ніж чоловіки, виділяли **відсутність обігових коштів** як перешкоду, з якою вони зіткнулися у веденні бізнесу після початку повномасштабної війни (38% проти 29%). За повідомленнями, іншими фінансовими перешкодами були: **відсутність коштів для виплати заробітної плати** (28% жінок проти 22% чоловіків), **відсутність коштів для масштабування бізнесу** (32% проти 24%) та **занепокоєння щодо інфляції** (26% проти 20%) (Рисунок 9).

ТРУДНОЩІ ДЛЯ ЖІНОК-ПІДПРИЄМИЦЬ

Рисунок 8: Перешкоди, з якими зіткнулися КІ при започаткуванні власного бізнесу (кілька варіантів відповіді, N=151)

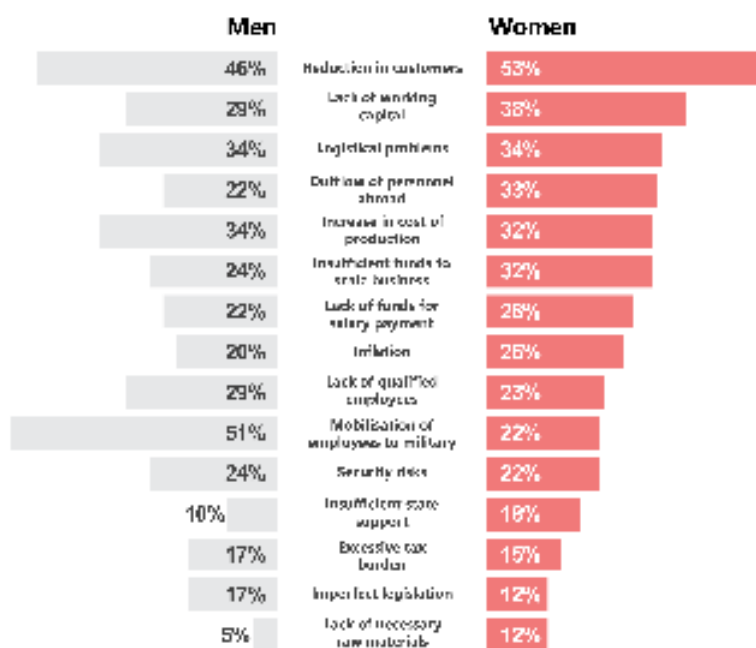
за дітьми впливає на їхню підприємницьку діяльність та/або на роботу їхніх працівників. Якісні дані також свідчать про те, що брак закладів з догляду за дітьми збільшує навантаження на жінок-підприємниць.

«Перші півтора року було дуже важко. У нас працюють тільки жінки, і якщо вони не можуть відвести дитину в садочок чи школу, то вони не ходять на роботу, вони не працюють кожен день, вони по черзі залишають дітей з бабусями і дідусями [...] І це дуже сильно впливало на нас. [...] Ми планували зробити якусь кімнату для дітей на підприємстві, але боялися брати на себе таку відповідальність».

Підприємця, 40 років, середній бізнес, Чернігівський район

Під час індивідуальних інтерв'ю підприємці повідомляли, що обов'язки по догляду за дітьми, декретна відпустка та домашні обов'язки обмежують їхню здатність започаткувати та вести власний бізнес. Ці проблеми загострилися через збільшення домашнього навантаження на жінок після початку війни (часто пов'язане зі зміною формату навчання у школах), а також через збереження гендерних стереотипів щодо ролей у сім'ї.

Рисунок 9: Перешкоди, з якими зіткнулися КІ при веденні бізнес-діяльності після початку вторгнення (кілька варіантів відповіді, N=151)

Жінки-власниці бізнесу та працівниці зіткнулися з додатковими викликами, пов'язаними з обов'язками по догляду за дітьми. 19% підприємців повідомили, що школи в їхньому районі працюють в онлайн форматі, тоді як інші вказали на закриття дитячих садків через безпекові загрози та відсутність у школах укриттів на випадок повітряних ударів. Останні два пункти часто означали, що батькам доводилося забирати дітей зі школи під час повітряних тривог, які трапляються досить часто. Четверть респондентів вважає, що самотні батьки стикаються з особливими труднощами у веденні бізнесу, а 11% зазначили, що брак закладів з догляду

ГЕНДЕРНА ДИСКРИМІНАЦІЯ

94% опитаних підприємців у Чернігівській області вважають, що не відчували на собі проявів гендерної дискримінації. Ті, хто відчув (3%) повідомили, що вона була пов'язана з гендерними стереотипами, сексуальними домаганнями, обмеженим доступом чи несприйняттям у бізнес-середовищі, де домінують чоловіки. Якісні дані демонструють схожу картину: більшість опитаних не стикалися з відкритою дискримінацією, хоча деякі з них зазначили, що підприємці часто несправедливо оцінюють за певними критеріями, наприклад, за зовнішнім виглядом.

«Жінки завжди вважалися домогосподарками, вони повинні сидіти вдома і вести домашнє господарство, а не розбиратися в економіці, логістиці, очолювати підприємства. Але потроху молодь змінює цю думку. І якщо старше покоління ставиться до цього більш насторожено, то молодь більш схильна до жіночого підприємництва».

Підприємця, 43 роки, мікробізнес, Ніжинський район

57% підприємців не бачать перешкод, які могли б завадити жінкам обіймати керівні посади. Однак деякі з них назвали такі перешкоди, як відсутність бажання з боку самої жінки (25%), обов'язки по догляду за дітьми (13%), гендерні упередження щодо жінок-керівників (10%), недостатня кваліфікація (6%) та брак часу, який вони можуть присвятити бізнесу (6%).

«Жінка - це, перш за все, мати, дружина. [...] Я весь час мусила бути на роботі, бо я перукарка. А в мене троє дітей, які хочуть їсти, яких треба одягнути, відвести на гуртки. Психологічно це було дуже важко, у мене було емоційне вигорання, тому що я дуже втомлювалася, тому що ніхто не знімає з тебе обов'язків перед сім'єю, ніхто не бере їх на себе. Ти не маєш коштів, щоб найняти хатню робітницю».

Підприємця, 33 роки, мікробізнес, Чернігівський район

ПРОГАЛИНИ У ВЗАЄМОДІЇ З ДЕРЖАВНИМИ ТА МІСЦЕВИМИ ОРГАНАМИ ВЛАДИ

Хоча опитані підприємці в Чернігівській області підтримували один одного, багато з них не знали про можливості державної підтримки та повідомляли про низький рівень взаємодії з місцевими органами влади та бізнес-асоціаціями, які мають більш глибокі знання про підтримку бізнесу, що могло б задовольнити наявні потреби.

Хоча лише деякі респонденти (5%) вважають, що війна зменшила їхні можливості доступу до державних грантів або кредитних програм, **69% підприємств повідомили, що не користувалися державною підтримкою бізнесу протягом попереднього року.** За даними, найбільше бізнес користувався державними кредитами (16%), податковими пільгами (8%), компенсацією за працевлаштування ВПО (6%) та бронюванням працівників від мобілізації (тимчасова відстрочка від призову) (4%). 30% опитаних підприємств також користувалися послугами порталу «Дія.Бізнес», зокрема отримували безкоштовні бізнес-консультації, знаходили інформацію про програми підтримки бізнесу, подавали заявки на фінансування, дивилися освітні серіали, подавали заявки на отримання ліцензій та реєстрували ФОП. Тим не менш, **деякі респонденти в індивідуальних інтерв'ю висловили занепокоєння щодо доступності державної підтримки бізнесу,** посилаючись на проблеми з документацією, затримки та незадовільну кредитну історію.

Більшість представників бізнесу (72%) не знали про плани уряду щодо відновлення та розвитку свого регіону¹⁷. Серед обізнаних про такі плани, лише 4% вважали, що інтереси їхнього бізнесу відповідають планам уряду, тоді як 50% вважали, що частково відповідають, а 25% - що не відповідають. 42% підприємств не були зацікавлені в отриманні доступу до програм відновлення та розвитку.

Відповідаючи на запитання про перешкоди для доступу до планів відновлення та розвитку у своїй місцевості, багато підприємств відзначили **брак інформації** про такі плани (34%) та **складність комунікації** з органами влади щодо цих планів (23%). Власне, **53% підприємств повідомили, що взагалі не взаємодіють з місцевою владою,** тоді як деякі зазначили, що отримують інформацію, опубліковану на офіційних веб-сайтах (38%), подають звернення через онлайн-форми (11%) та спілкуються з владою в соціальних мережах (9%).

Водночас деякі представники БМО та ОГС зазначили, що вони добре обізнані з планами відновлення і долучалися до їх розробки, зокрема, брали участь у робочих групах та організовували форуми для обговорення цієї теми. **Однак інформацію від спеціалізованих асоціацій отримує обмежене коло підприємств, які є їх членами:** лише 28% підприємств знали про бізнес-асоціації в Чернігівській області, які представляють

інтереси підприємців, і з них 63% сказали, що не є їх членами, посилаючись на недостатню інформацію про асоціації та скептицизм щодо їхньої корисності. Однак в індивідуальних інтерв'ю деякі респонденти згадували про конструктивну взаємодію з бізнес-асоціаціями.

«Зараз дуже багато програм для розвитку жінок. [...] Я є членом Ліги ділових і професійних жінок. Там дуже багато програм. Можна пройти тренінги, семінари, отримати менторську допомогу. Можна звернутися до них за допомогою».
Підприємця, 49 років, малий бізнес, Чернігівський район

Підприємці, однак, часто взаємодіють між собою: **51% респондентів повідомили, що взаємодіють з іншими підприємцями задля взаємної підтримки,** наприклад, обмінюються інформацією, надають поради та фахові знання, допомагають один одному писати грантові заявки.

«Я не знаю жодної організації, яка б спеціалізувалася на доступі жінок до бізнесу. Ми взаємодіємо з іншими підприємцями в рамках ділових стосунків. Ми допомагаємо іншим підприємцям. У нас є ділова співпраця з іншими компаніями та підприємцями. Вони йдуть на поступки нам, ми йдемо на поступки їм».
Підприємця, 52 роки, малий бізнес, Ніжинський район

Незважаючи на помірний рівень залученості до існуючих програм підтримки бізнесу, опитані підприємці висловили зацікавленість у певній (можливо, вдосконаленій або більш доступній) формі державної підтримки: 17% підприємців вважали обмежену державну підтримку в умовах війни проблемою, а **більшість респондентів (58%) зазначили, що державні програми підтримки бізнесу сприятимуть відновленню та розвитку жіночого підприємництва.**

«[Ми хочемо] грантової підтримки. Тому що через війну дуже важко розпочати власну справу за власний кошт. Потрібно змінювати і переглядати податкове навантаження. Тому що держава заробляє на мені більше, ніж я заробляю. Держава не інвестує в мою можливість заробляти для неї прибуток. Потрібна якась градація податків».
Підприємця, 49 років, малий бізнес, Чернігівський район

Запит на підтримку та навчання

Серед видів підтримки, які могли б сприяти розвитку жіночого підприємництва, респонденти зазначили грантові програми (81%), пільгове кредитування бізнесу (48%), зменшення податкового навантаження (43%), освітні програми з управління бізнесом (40%), юридичні консультації (37%), наставництво (30%), зменшення кількості перевірок бізнесу (29%), психологічна підтримка (28%) та інформаційна підтримка (27%).

Окрім курсів підготовки/перепідготовки власних працівників, респонденти також назвали навчальні програми для підприємців, які б сприяли оптимізації їхньої діяльності: фінансова грамотність (68%), підготовка грантових проектів (64%), бізнес-планування (63%), маркетинг (63%), управління персоналом та рекрутинг (43%), антикризовий менеджмент (32%) та IT-навички (29%).

ТОЧКИ УВАГИ

Розробка програм раннього відновлення. Для Чернігівської області поточні виклики, які перешкоджають або сповільнюють відновлення/розвиток бізнесу, є такими: скорочення населення, безпекові ризики та невизначені економічні перспективи, слабкі вертикальні зв'язки між бізнесом та владою і слабкі горизонтальні зв'язки між бізнесами. З метою підвищення стійкості та здатності цих громад у Чернігівській області до відновлення, зацікавлені організації можуть розглядати ті форми підтримки, які дозволять громадам цієї області розробити плани раннього відновлення та відбудови, що може сприяти створенню додаткових робочих місць та підвищенню привабливості громад для нових мешканців. Зокрема:

- підтримка у розробці планів розвитку та профілів громад¹⁸ шляхом проведення тренінгів та забезпечення практичних напрацювань спільно з містобудівниками і з урахуванням потенціалу і профілю конкретних громад;
- долучення до заходів, спрямованих на організацію більш ефективної міжбізнесової взаємодії через підтримку зусиль бізнесу та громадянського суспільства зі сприяння розвитку жіночого підприємництва та посилення їхньої спроможності надавати широкий спектр бізнес-послуг;
- сприяти зміцненню вертикальних зв'язків між бізнесом та владою, зокрема, використовуючи інструменти для залучення мікро- та малого бізнесу до діалогу та практичної взаємодії.

Трудові ресурси для бізнесу. Найбільшою перешкодою, яка обмежує діяльність малого та мікробізнесу на досліджених територіях, є брак працівників через міграцію та мобілізацію. Тому організації, зацікавлені у підтримці розвитку та зміцненні бізнес-потенціалу, можуть надавати допомогу у формі організації тренінгів, підвищення кваліфікації та перепідготовки працівників для бізнесу в цій місцевості. Особливу увагу можна приділити таким категоріям, як жінки, люди з інвалідністю, люди пенсійного віку, які планують працювати, молоді спеціалісти після навчання, оскільки вони є цільовими категоріями для найму на роботу. Необхідно також охопити такі стимули, як догляд за дітьми, безбар'єрне робоче середовище та інші аспекти, щоб зацікавити вакансіями жінок та інші вразливі групи населення.

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОБМЕЖЕННЯ

Соціально-економічне дослідження мікро-, малих та середніх підприємств¹⁹ (ММСП) було проведено на основі даних, зібраних у період з 4 грудня 2023 року по 2 лютого 2024 року. В ході дослідження було зібрано як кількісні, так і якісні дані від 613 представників ММСП у чотирьох областях, зокрема 151 у Чернігівській.

Розподіл інформантів у вибірці залежно від розміру підприємств базується на даних Державної служби статистики і пропорційно представляє близько 80% мікропідприємств (включаючи самозайнятих), близько 15% малих підприємств та близько 5% середніх підприємств. Частка самозайнятих осіб у вибірці склала приблизно 10% від її загального обсягу. Відбір інформантів здійснювався методом «снігової кулі» з урахуванням таких критеріїв: ведення діяльності в різних секторах економіки та забезпечення балансу між офіційно зареєстрованими підприємствами та тими, які працювали без офіційної реєстрації на момент опитування. Однак доступ до інформантів, які займаються неофіційною підприємницькою діяльністю, був ускладнений, в результаті чого ця група була мінімально представлена – близько 2,5% опитаних підприємств.

Один структурований опитувальник КоВо був розроблений із застосуванням низки обмежень, що дозволило зібрати дані з підприємств різного розміру з урахуванням статі керівника. З огляду на загальну мету цього дослідження, співвідношення у вибірці було скориговано у бік більшої

представленості підприємств, очолюваних жінками. Для забезпечення різноманітності було докладено зусиль, щоб знайти якомога більше підприємств, які представляють різні сектори економіки, мають різний статус проживання (релоковані, постійно працюють в області) і представляють різні райони кожної області, та охопити не лише міські підприємства, але й ті, які працюють у сільських громадах..

Якісні дані у Чернігівській області були зібрані за допомогою напівструктурованих глибинних інтерв'ю з 7 представницями бізнесу та 4 інтерв'ю з керівниками бізнес-менеджмент організацій (БМО), організацій громадянського суспільства (ОГС), які представляють інтереси жінок. Для цього було розроблено два унікальних опитувальника для проведення інтерв'ю окремо з кожною групою інформантів.

Враховуючи, що кількість опитаних представників бізнесу не є репрезентативною, всі результати, представлені в цьому звіті, слід інтерпретувати як індикативні щодо досвіду підприємств у Чернігівській області.

Паралельно було розроблено скрипти в RStudio для отримання даних про вакансії та резюме з українського сайту з пошуку роботи Work.ua. Результати веб-скрейпінгу дозволили отримати кількісну картину динаміки ринку праці, включаючи демографічні характеристики шукачів роботи, а також секторальні тенденції. Ці дані було доповнено аналізом вторинних даних про ринок праці, зібраних Державною службою зайнятості України.

КІНЦЕВІ ПРИМІТКИ

1. Київська школа економіки. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на початок 2024 року, квітень 2024 р.
2. Програма розвитку ООН в Україні. Оцінка впливу війни на мікро-, малі та середні бізнеси в Україні. Київ: 2024 р.
3. Центр економічної стратегії. Економіка України у 2023 році: головне. Київ, січень 2024 року.
4. Група Світового банку. Інфляція, споживчі ціни (річний %), Україна. 2024 рік. (англійською)
5. Національний банк України. Щомісячні опитування підприємств України, квітень 2024 року. Київ: травень 2024 року.
6. Київська школа економіки. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на початок 2024 року, квітень 2024 року.
7. Київська школа економіки. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на початок 2024 року, квітень 2024 року.
8. Суспільне Медіа. Відтік людей та контроль: що заважає розвиватися бізнесу на Чернігівщині та в якому він стані, лютий 2024 року.
9. Чернігівська обласна військова адміністрація. Від стійкості до розвитку: як відновлюється економіка області під час війни. Чернігів, березень 2024 року.
10. Чернігівська обласна державна адміністрація. Економіка регіону. Чернігів, березень 2024 року.
11. Час Чернігівський. Експорт зріс на 30%, імпорт – на 10%: з ким і чим торгує Чернігівська область, листопад 2023 року.
12. Суспільне Медіа. Чернігівщина через 2 роки широкої війни, лютий 2024 року.
13. Opendatabot. Аналітика. Понад 300 тисяч нових ФОПів відкрилося у 2023 році, січень 2024 року.
14. Opendatabot. Аналітика. 56% нових ФОПів в Україні у 2023 році відкрили жінки, листопад 2023 року.
15. Opendatabot. Аналітика. 56% нових ФОПів в Україні у 2023 році відкрили жінки, листопад 2023 року.
16. Чернігівський обласний центр зайнятості. Аналітична та статистична інформація. Ситуація на зареєстрованому ринку праці та діяльність Державної служби зайнятості. 2024 рік.
17. Державні плани відновлення та розвитку: у липні 2022 року Верховна Рада України внесла зміни до Закону «Про засади державної регіональної політики», які визначають основні правові, економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та організаційні засади державної регіональної політики, внутрішньої політики України, встановлюють особливості відновлення регіонів та територій, що постраждали внаслідок збройної агресії проти України. А в липні 2023 року Кабінет Міністрів України затвердив положення про відновлення та розвиток регіонів і громад. Більше інформації за адресою: <https://recovery.gov.ua/>
18. Профіль громади - це документ, що складається з набору статистичних даних, таблиць, графіків, діаграм та тексту, які мають комплексно, наочно, кількісно та якісно продемонструвати соціально-економічний потенціал громади та ефективність його використання. Більше інформації за адресою: <https://decentralization.ua/>
19. Мікропідприємства – це підприємства з середньою кількістю працівників до 10 осіб. Малі підприємства - підприємства з середньою кількістю працівників до 50 осіб. Середні підприємства – середня кількість працівників до 250 осіб. Самозайнята особа - платник податків, який є фізичною особою – підприємцем або провадить незалежну професійну діяльність, за умови, що така особа не є працівником в межах такої підприємницької чи незалежної професійної діяльності.

Про Ініціативу REACH

Ініціатива REACH сприяє розробці інформаційних інструментів та продуктів, які підвищують спроможність суб'єктів гуманітарної діяльності ухвалювати рішення на основі фактичних даних у контекстах надзвичайних ситуацій, відновлення та розвитку. Методології, які використовує REACH, охоплюють збір первинних даних і глибокий аналіз, а вся діяльність здійснюється через механізми міжвідомчої координації гуманітарної допомоги. REACH – це спільна ініціатива організацій IMPACT Initiatives, ACTED і Навчального та науково-дослідного інституту – Програми ООН з використання супутникової

Global Affairs
Canada

REACH Informing
more effective
humanitarian action